

УДК 341.3

*Т. Р. Короткий***ЕКОЛОГІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА**

У пострадянській доктрині сучасне міжнародне право розглядають найчастіше як систему права. Такий підхід цілком обґрунтований як при викладі навчального матеріалу, так і певною мірою при розгляді періодизації міжнародного права і феномена сучасного міжнародного права з позицій позитивізму.

Однак, на наш погляд, такий підхід не відображає розвитку всього різноманіття міжнародно-правових відносин у системі міжнародних відносин, взаємодії всіх компонентів, що опосередковують функціонування міжнародного права. Як зазначає Г. В. Ігнатенко, «двоаспектний зміст може розглядатися як підстава для розуміння права, включаючи міжнародне право, як компонент більш складного явища — правової системи, у тому числі міжнародно-правової системи, маючи на увазі при цьому фактори, що забезпечують правореалізаційний процес» [38, с. 41]. На думку В. Г. Буткевича, «визначати міжнародне право як систему норм, що склалось у класичний період міжнародного права, означало б гальмувати його розвиток, консервувати на рівні минулого стану, ігнорувати міжнародно-правові процеси, що відбуваються нині, звужувати суть міжнародного права до одного нормативного компонента. Сьогодні погляд на міжнародне право лише як на систему норм явно недостатній і застарілий» [15, с. 22].

Тому, на нашу думку, необхідні дослідження міжнародно-правової системи [21; 27], до складу якої входять як добре вивчені компоненти — система міжнародного права і інституціональний компонент (різноманіття міжнародних організацій і органів, що забезпечують функціонування міжнародного права), так і такі недостатньо вивчені компоненти, як ідеологічний (що включає міжнародну правосвідомість, міжнародну ідеологію, міжнародно-правову культуру) й імплементаційний (міжнародно-правові відносини, міжнародна законність і правопорядок), причому не як самостійні об'єкти, не в контексті теоретичного аналізу, а як по-

вноцінні компоненти, що забезпечують функціонування цілісної і єдиної міжнародно-правової системи та її взаємодію із системою міжнародних відносин у процесі нормативно-управлінського впливу на останню. Саме міжнародної правової системи, а не міжнародного права, системи як багатокомпонентного явища, зв'язки між окремими компонентами якої мають системний характер.

Визначившись з об'єктом дослідження — міжнародно-правова система, уточнимо предмет дослідження — це ознаки, властиві міжнародно-правовій системі в цілому на сучасному етапі її розвитку [25]. На нашу думку, до таких ознак належать гуманізація [22; 24; 49], демократизація [26; 28; 35], екологізація і закріплення принципу панування права [23; 25].

На нашу думку, така ситуація пов'язана із схильністю міжнародно-правової системи у своїй еволюції до загальних тенденцій розвитку цивілізації. Причому ці процеси в міжнародному праві відбуваються вже після їх поширення у внутрішньодержавних правових системах. Така тенденція найбільш характерна і для екологізації суспільних відносин, домінування якої на внутрішньодержавному рівні стало тенденцією останньої чверті ХХ століття.

Однак, якщо гуманізація, демократизація і закріплення принципу панування права історично мають досить тривалу історію свого розвитку і тісний взаємозв'язок, то екологізація — це нове явище, що виникло в результаті значного погіршення якості навколишнього природного середовища на початку ХХ століття і з досить невеликим розривом охопило міжнародні відносини і міжнародно-правову систему в 70-х рр. ХХ століття.

Тому метою даної роботи є дослідження феномена екологізації суспільних відносин стосовно міжнародно-правової системи.

Виходячи із заявленої мети, ми сформулювали такі завдання: охарактеризувати природу і зміст екологізації міжнародних відносин; провести аналіз передумов екологізації міжнародно-правової системи; уявити вплив глобальних проблем на розвиток міжнародного права; досліджувати вплив концепцій сталого розвитку й екологічної безпеки на еволюцію міжнародно-правового регулювання як прояву екологізації міжнародного права; вивчити особливості становлення і розвитку самостійної галузі — міжнародного права навколишнього середовища та його принципів як найбільш повного відображення екологізації міжнародного права; провести дослідження впливу екологізації на різні компоненти міжнародно-правової системи.

1. У ХХ столітті відбулася екологізація суспільних відносин: «...проблема захисту навколишнього середовища буквально пронизує всі суспільні й міжнародні відносини» [14, с. 6], і, як наслідок, екологізація нормативного регулятора цих відносин — права: «охорона навколишнього середовища стала предметом численних національних, наднаціональних і міжнародних норм» [39, с. 569].

Поняття «екологізація» права не є абсолютно новим у юриспруденції. Одним із перших учених, що використовували цей термін, був професор В. В. Петров, котрий вказував, що «під екологізацією нормативно-правових актів треба розуміти впровадження еколого-правових вимог у зміст, правову тканину нормативно-правового акта» [40, с. 95].

Явище екологізації властиво міжнародним відносинам і міжнародному праву. Як указує М. М. Копилов, «з розширенням предмета міжнародного екологічного права прямо зв'язане таке всіма визнане явище, як «екологізація» міжнародних відносин. Включення еколого-орієнтованих норм у джерела, що традиційно належать до інших галузей міжнародного права, найчастіше відбувається внаслідок сформованої традиції чи по розуміннях зручності не веде до розширення предметної сфери таких галузей» [20, с. 735].

Така тенденція характерна для внутрішньодержавного права, і цілком обґрунтовано вона знайшла відображення й у праві міжнародному — від екологізації міжнародних відносин до екологізації міжнародного права і міжнародно-правової системи.

У чому причини екологізації? На наш погляд, екологізація відбила певні тенденції в розвитку цивілізації, коли вплив на навколишнє середовище став фактором такого розвитку, що лімітує, і безпосередньо став загрозою реалізації основних прав людини — права на життя і здоров'я. Тому спочатку на національному рівні відбулося виникнення екологічних норм і формування права навколишнього середовища (екологічного права).

На думку віце-президента Міжнародного Суду ООН К. Г. Веерамантрі, захист навколишнього середовища є *sine qua non* для багатьох прав людини (право на здоров'я, право на життя і т. д.), а шкода навколишньому середовищу може спричинити порушення і підірив усіх прав людини¹.

З посиленням антропогенного впливу на навколишнє середовище, виходу за рамки державних територій, посиленням трансграничного впливу проблема охорони навколишнього середовища перейшла в розряд міждержавних. Як зазначає В.-Г. Вітцтум, трансграничний характер проблем навколишнього середовища обумовлює їх вирішення тільки на основі міжнародного співробітництва [39, с. 570]. Із створенням програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища (ЮНЕП) екологічні питання стали невід'ємним аспектом роботи всієї системи ООН [32, с. 11].

На початковому етапі, на думку Н. А. Соколової, питання охорони навколишнього середовища об'єктивно інтегровані в контекст інших глобальних проблем, і в якийсь момент виправдано може виникнути впевненість, що екологічні інтереси не мають самостійної цінності. Проте екологічна проблематика, нехай дуже й обережно, знаходить реальні риси [43, с. 99].

На такий перехід справив вплив науково-технічний прогрес, під впливом якого природне середовище існування спочатку людини, локального

співтовариства, а потім цілих регіонів і значних груп населення, а потім і всього людства виявилось під загрозою.

2. Необхідно відзначити, що екологізація міжнародного права значно ширше за міжнародно-правовий захист екологічних прав людини, вона не замикається в них, а є загальним імперативом розвитку міжнародно-правової системи в цілому.

На наш погляд, потреба охорони навколишнього середовища є самостійною метою, похідною від абсолютної й унікальної цінності природи, і не тільки як середовище існування людини. Дана теза, за аналогією з обґрунтуванням природних прав людини, далеко виходить за рамки правової сфери і носить загальнофілософський характер, однак, природно, сама «охорона», з одного боку, похідна від абсолютної цінності природи, з іншого — є виключно соціальним явищем, оскільки відносини з охорони навколишнього середовища є суспільними відносинами і виникають виключно в соціумі. Тому необхідно «знайти ту міру стримування, що не зупинила би людство в його розвитку, не зламала б моральний стрижень особистісного ставлення людини до навколишнього середовища» [42, с. 54].

Не є винятком і міжнародні відносини. Декларація тисячоріччя ООН виходить з того, що повага до природи як однієї з фундаментальних цінностей буде мати істотно важливе значення для міжнародних відносин у XXI столітті.

Практично всі галузі сучасного міжнародного права піддаються впливу екологічного імператива. Адже міжнародна діяльність з охорони навколишнього середовища не може розглядатися у відриві від суміжних економічних і міжнародно-правових питань (транспорту, торгівлі, видобутку корисних копалин, туризму), соціальних проблем (бідності, голоду, міграції, становища корінних народів, релігії). Взаємозв'язки виникають у площині прав людини (права «третього покоління»). Охорона навколишнього середовища також відіграє певну роль у праві, що стосується збройних конфліктів і охорони культурних цінностей [39, с. 570–571], у міжнародному морському праві, у праві міжнародної безпеки, у міжнародному економічному праві, у міжнародному повітряному і космічному праві.

Внаслідок цього при дослідженні феномена екологізації міжнародного права доцільно його розглядати в контексті загальних принципів права і теоретичних передумов, виявлення особливостей екологізації системи міжнародного права на прикладі окремих галузей і, природно, міжнародного права навколишнього середовища, а також дослідження відповідних тенденцій у рамках кожного з інших компонентів міжнародно-правової системи — екологізація інституціонального, ідеологічного і імплементаційного компонентів.

3. Екологічні проблеми є глобальними проблемами сучасності. Вони стосуються всіх держав без винятку (трансграничне забруднення, виснаження озонового шару, глобальне потепління) і ставлять під загрозу

існування людства. Як указує І. Б. Лянгер, екологічна криза, яка поширюється, унеможлиблює сталий розвиток цивілізації [37, с. 5].

Глобальний характер загальних проблем і необхідність спільного їх вирішення відзначалися на багатьох рівнях і вже усвідомлені як об'єктивна реальність [54]. У доповіді, поданій на 64-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у вересні 2009 р., Генеральний секретар назвав зміну клімату визначальним викликом для нашого покоління, що стосується всіх сфер діяльності — від енергетики до охорони здоров'я, продовольства, розвитку, безпеки [6]. Глобальні проблеми відрізняє планетарний масштаб [36, с. 7]. Причому вирішення цих проблем можливо лише за умови більш активного й ефективного співробітництва держав. Регламентація охорони навколишнього середовища часто здійснюється в глобальному масштабі, щонайменше, на рівні континентів [39, с. 571].

А. Г. Лисицин-Светланов указує на особливе значення, що набуває забезпечення дії ефективної системи управління глобальними процесами. При цьому розвиток системи управління можливий тільки на загальній правовій основі. У зв'язку з чим головною турботою держав стає зміцнення міжнародного правопорядку [34, с. 11]. Таким чином, існує тісний взаємозв'язок між глобальними проблемами як зовнішніми факторами, які справляють вплив на становлення і розвиток системи глобального управління, що, у свою чергу, заснована й одночасно повинна забезпечити сучасний міжнародний правопорядок.

У зв'язку з цим вирішення певних глобальних проблем (екологічної і, зокрема, проблеми захисту Світового океану як частини цілого) необхідно розглядати через призму особливостей глобального управління (регулювання співробітництва) в частині забезпечення ефективного правопорядку у Світовому океані як складової міжнародного правопорядку в цілому. Захист Світового океану, як указує В. М. Гуцуляк, вважається однією з найбільш гострих проблем сучасності, що носить яскраво виражений міжнародний характер [17, с. 73].

У відповідь на екологічні проблеми теорія і практика виробила адекватну відповідь — необхідність формування ефективної глобальної політики сталого соціального й екологічного розвитку [34, с. 15; 56].

4. Наприкінці ХХ столітті відбувся перехід до нової цивілізаційної парадигми — сталого розвитку, що потребував вироблення нових міжнародних відносин і еволюції їх нормативної підсистеми — міжнародного права. Нові міжнародні відносини повинні опосередкуватися новими нормами і принципами, що складають систему права сталого розвитку. Сталий розвиток базується на трьох «китах» — стабільності екологічної, соціальної й економічної. Фактично концепція сталого розвитку є свідченням екологізації міжнародних відносин. Ще однією особливістю сталого розвитку є можливість його здійснення виключно в глобальних масштабах, усіх рівнях і формах — від державно-правових інститутів до глобального управління, від індивідуальної правосвідомості

мости до міжнародної правосвідомості, від національного до глобального правопорядку.

Під сталим розвитком розуміється модель поступального розвитку суспільства, при якій досягається задоволення життєвих потреб нинішнього покоління без позбавлення такої можливості майбутніх поколінь людей [11].

Завдання переходу цивілізації до сталого розвитку закладені в Декларації тисячоріччя ООН. Підтвердивши в Декларації тисячоріччя зобов'язання держав про підтримку принципів сталого розвитку, що викладені на Порядку денному на XXI століття, твердий намір дотримуватися в екологічній діяльності нової етики дбайливого і відповідального ставлення до природи, ООН активно провадить політику реалізації заявленої програми.

У прийнятому Генеральною Асамблеєю ООН підсумковому документі Всесвітнього саміту 2005 р. глави держав і урядів заявили про тверду прихильність справі досягнення цілей сталого розвитку, у тому числі за допомогою здійснення Порядку денного на XXI століття. Учасники саміту знову відзначили необхідність виконання всіх зобов'язань, прийнятих за Рамковою конвенцією про зміну клімату 1992 р. і іншими міжнародними угодами. На саміті було прийняте зобов'язання в інтересах сталого розвитку провадити міжнародне десятиліття «Вода для життя», вживати заходів для зниження темпів зменшення біологічної розмаїтості відповідно до Конвенції про біологічну розмаїтість 1992 р. і Картахенського протоколу до неї, підтримувати реалізацію ініціативи Конвенції ООН й з боротьби з опустеленням, посилення заходів для збереження, раціонального використання всіх видів лісів на благо нинішнього і майбутнього поколінь. Учасники також зобов'язалися вживати подальших заходів для заохочення інновації, екологічно безпечної енергетики, збереження джерел енергії, впровадження більш безпечних технологій, надання допомоги країнам, що розвиваються, заохочувати комплексне освоєння і сталий розвиток Світового океану та ін. [16].

5. Однією з тенденцій, що відображають процес екологізації міжнародного права, є генезис міжнародно-правових принципів, прямо чи побічно спрямованих на охорону навколишнього середовища. Ця тенденція досить добре вивчена в науковій літературі, насамперед щодо дії основних принципів міжнародного права стосовно міжнародного права навколишнього середовища і щодо каталогу і змісту спеціальних принципів цієї галузі міжнародного права [57]. Як приклад спеціальних принципів можна вказати на принципи незаподіяння шкоди території інших держав, охорони і раціонального використання живих ресурсів моря, принцип неприпустимості радіоактивного забруднення вод Світового океану та ін.

У комплексному вигляді основні принципи міжнародного права навколишнього середовища не кодифіковані й можуть бути виявлені при аналізі природоохоронних і інших договорів, декларацій і інших актів

нормоутворюючого характеру [32, 16]. Наслідком генезису цих принципів є охоплення ними дедалі більшого числа міжнародних правовідносин (як, наприклад, принцип обережності), що свідчить про становлення нового основного принципу міжнародного права — принципу охорони навколишнього середовища, що стане найяскравішим свідченням екологізації останнього. На думку В. П. Кириленко, під впливом соціального і науково-технічного прогресу формується комплексний принцип міжнародного права — принцип екологічної безпеки [19].

6. Про екологізацію міжнародного права свідчить становлення і розвиток концепції міжнародної екологічної безпеки. Ця концепція одержала розвиток як у національному праві, так і в міжнародному [19; 29; 32; 41; 55].

Концепція екологічної безпеки почала розроблятися у 80-ті рр. ХХ століття як відповідь міжнародного співтовариства на різку деградацію навколишнього середовища. Вона була включена у всеосяжну систему міжнародної безпеки як один із складових елементів, що поступово набуває дедалі більшого значення. Включена спочатку як один із елементів у всеосяжну систему міжнародної безпеки, екологічна безпека поступово стає однією з найзначніших складових цієї системи [32, с. 12].

Так, наприклад, у резолюції 42/93 Генеральної Асамблеї ООН про всеосяжну систему міжнародного миру і безпеки відзначається, що співробітництво в екологічній сфері повинне стати невід'ємним елементом усеосяжної системи міжнародної безпеки, що полягає в тому, що невіршені екологічні проблеми легко можуть перерости в міжнародну напруженість і конфлікти [9].

Екологічна безпека в міжнародно-правовій доктрині розуміється неоднозначно. Деякі автори, по суті, указуючи на її самостійний характер, зводять її до захисту навколишнього середовища в період збройних конфліктів і пов'язують із проблематикою роззброювання [32]. Багато які вчені, розробляючи цю концепцію, екстраполюють конструкції воєнної безпеки на екологічні проблеми [32, с. 12]. Мінімізація шкоди навколишньому середовищу і захист навколишнього середовища під час збройних конфліктів є важливою складовою забезпечення і підтримки як усеосяжної системи міжнародної безпеки, так і міжнародної екологічної безпеки [13, с. 103].

Широке розуміння міжнародної екологічної безпеки притаманне значній кількості вчених. На думку А. С. Тимошенко, «екологічна безпека як сталий стан глобального характеру становить складну політико-правову єдність, систему окремих, але взаємозалежних елементів» [47, с. 87]. На думку А. А. Шишко, «екологічна безпека становить комплекс правових, організаційних і матеріальних гарантій захисту навколишнього середовища кожної держави від шкідливого впливу, джерела якого розташовані за межами даної держави» [51, с. 4]. Однак ці два визначення розглядають екологічну безпеку в політико-правовому вимірі, коли нас цікавить більшою мірою екологічна безпека як об'єкт

міжнародно-правового регулювання. Такий підхід більшою мірою притаманний А. В. Кукушкіній, котра робить висновок про те, що «екологічну безпеку можна визначити як складну взаємозалежну систему міжнародних екологічних норм, спрямованих на забезпечення безпеки всіх життєво важливих для людства екологічних компонентів планети, а також збереження і підтримку існуючого природного балансу між ними» [32, с. 14].

Широке розуміння міжнародної безпеки характерно і для міжнародних документів. Проект спільної резолюції України і Чехословаччини, який вони внесли на 42-й і 43-й сесіях Генеральної Асамблеї ООН, говорить про екологічну безпеку як «пов'язану із забезпеченням сталого розвитку всіх держав у безпечних екологічних умовах» (Дос. ООН А/С 2142/L. 34, 1987, October 30.). У звіті Ради керуючих ЮНЕП про роботу її першої спеціальної сесії говориться, що «екологічна безпека має на увазі раціональний і сталий розвиток екологічних ресурсів на благо нинішнього і майбутнього поколінь» [8]. Міжнародна екологічна безпека припускає такий стан міжнародних відносин, при якому забезпечуються збереження, раціональне використання, відтворення і підвищення якості навколишнього середовища. Будь-яка діяльність повинна здійснюватися таким чином, щоб виключити заподіяння шкоди не тільки іншим державам, але і всьому міжнародному співтовариству в цілому. Можна вважати, що ці зобов'язання держав становлять зобов'язання *erga omnes* [32, с. 21].

7. Питання міжнародно-правової відповідальності за завдання шкоди навколишньому середовищу мають важливе значення для обґрунтування явища екологізації міжнародного права. Як зазначають А. Х. Абашидзе й О. М. Солнцев [12, с. 258–272], у даний час кодифіковані (чи перебувають у стадії завершення кодифікації) норми у сфері міжнародно-правової екологічної відповідальності: відповідальності за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом (позитивна відповідальність — *liability*); відповідальності за діяльність в Антарктиці; відповідальності за збиток від трансграничного переміщення генетичномодифікованих організмів; відповідальності за забруднення моря нафтою; відповідальності за збиток, заподіяний трансграничним транспортуванням небезпечних відходів і їх видаленням [4]; відповідальності за збиток, заподіяний під час перевезення небезпечних вантажів [3]; відповідальності за ядерний збиток [1; 2].

8. Одним із проявів екологізації міжнародного права є виникнення концепції екоцида як міжнародного злочину в доктрині міжнародного права в другій половині ХХ століття.

А. В. Кукушкіна під екоцидом розуміє одну з крайніх форм руйнування навколишнього середовища і як приклад наводить війну в Перській затоці [32]. Як відзначає Е. Н. Трикоз, злочин екоциду зазіхає на безпечні умови існування екосистем, він призводить до прямих порушень екологічних зв'язків між людиною і природою, а також фізичного зни-

щення природних ресурсів шляхом застосування зброї масового знищення, деяких видів звичайної зброї, а також технічних засобів, що не мають відношення до зброї, але здатні за певних умов негативно впливати на динаміку і структуру Землі, включаючи її біосферу, гідросферу, літосферу чи космічний простір [48, с. 191].

Шкода, заподіяна США навколишньому середовищу під час війни у В'єтнамі, змусила світове співтовариство звернути серйозну увагу на дану проблему. У результаті вперше норми про захист навколишнього середовища під час збройних конфліктів були закріплені в міжнародних договорах лише в другій половині 70-х рр. ХХ століття. До них належать: Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976 р. і Додатковий протокол I до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р., що стосується жертв міжнародних збройних конфліктів 1977 р.

9. У міжнародному праві сформувалася самостійна галузь права — міжнародне право навколишнього середовища, що регулює міжнародні екологічні відносини між суб'єктами міжнародного права. Виникнення цієї галузі стало результатом екологізації міжнародних відносин і зв'язано з виділенням у достатньому обсязі нормативного матеріалу і самостійних предметних сфер регулювання. Найважливіші політико-правові стимули розвитку права в цій сфері дали конференції ООН у Стокгольмі (1972 р.) і в Ріо-де-Жанейро (1992 р.).

Подальша екологізація міжнародних відносин виявилася й у доповненні двох традиційних предметних сфер регулювання міжнародного права навколишнього середовища (відносин із приводу охорони навколишнього середовища і відносин із приводу раціонального природокористування) двома новими — відносини з приводу забезпечення екологічної безпеки і відносини з приводу забезпечення дотримання екологічних прав людини [38, с. 739]. Ці процеси припадають на кінець ХХ століття і відбиті в резолюціях ООН, багатосторонніх і двосторонніх угодах.

10. Екологізація міжнародного права знайшла відображення в рамках міжнародного гуманітарного права в результаті закріплення принципу заборони заподіяння серйозної, довгострокової і значної шкоди навколишньому середовищу. У міжнародному праві навколишнього середовища закріпленій принцип про те, що держави повинні поважати міжнародне право, забезпечуючи захист навколишнього середовища при виникненні збройних конфліктів і співробітничати за необхідності його подальшого розвитку (Принцип 24 Декларації Ріо-92). Можна говорити про формування самостійного інституту в міжнародному гуманітарному праві — інституту захисту навколишнього середовища в період збройного конфлікту [44, с. 61–62].

Проблематика захисту навколишнього середовища під час збройних конфліктів привертає увагу міжнародного співтовариства², знаходить

висвітлення в діяльності міжнародних організацій, насамперед ЮНЕП [13, с. 16–17] і МКЧХ [18; 44].

Міжнародно-правовий режим захисту природного середовища в період збройного конфлікту забезпечують звичаєві норми міжнародного права і міжнародні договори [44, с. 62]. До них належать: Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976 р. і Додатковий протокол I до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р., що стосується жертв міжнародних збройних конфліктів 1977 р.

11. Однією з перших галузей міжнародного права, в якій виник самостійний інститут охорони навколишнього середовища, стало міжнародне морське право. Така обставина була пов'язана з двома причинами — первісною спрямованістю міжнародно-правових норм у розглянутій сфері на міжнародні простори (відкрите море) і різким погіршенням ситуації із забрудненням морського середовища в результаті судноплавства в 50-ті рр. XX століття. Надалі екологічна складова міжнародно-правового регулювання діяльності держав у морських просторах тільки підсилювалася, що привело не тільки до бурхливого розвитку міжнародного договірної регулювання наприкінці 60–70-х рр. XX століття питань захисту і збереження морського середовища, але й закріплення природоохоронної функції у спеціалізованій установі ООН — Міжнародній морській організації.

Як зазначає В. М. Гуцуляк, «екологізація дедалі більше стає характерною рисою сучасного міжнародного морського права». На це вказує імперативне закріплення в міжнародному морському праві принципу охорони морського середовища (ч. XII Конвенції ООН з морського права 1982 р.), що фактично визначає сучасний міжнародно-правовий режим охорони морського середовища [17, с. 73–74].

12. Екологізація міжнародного права спричинила появу окремої категорії міжнародних спорів — міжнародних екологічних спорів [46, с. 89] і виникнення системи інституціональних механізмів з їх вирішення [38, с. 745]. Дана проблема досить широко досліджувалася в працях з міжнародного права [43; 45; 46].

Даючи поняття міжнародного екологічного спору як протистояння правових аргументів або інтересів суб'єктів міжнародного права, яке приймає форму конфронтуючої специфічної вимоги й торкається антропогенної зміни екосистем, що має негативний вплив на людей і веде до виснаження природних ресурсів, О. М. Солнцев робить застереження про те, що «більшість міжнародних спорів мають екологічну складову, оскільки стосуються розподілу контролю над природними ресурсами» [46, с. 89]. До власне екологічних спорів учений відносить справу «Про греблю Гат»; справу «Трейл Сметтер», а до спорів з екологічною складовою — справу «Габчиково-Надьямарош» (Угорщина проти Словаччини), справу «Волга».

Міжнародні екологічні спори розглядалися і розглядаються як у рамках арбітражу, так і міжнародними судами. Серед них існує ряд міжна-

родних органів, адаптованих для вирішення міжнародних екологічних спорів. До них належать: Міжнародний Суд ООН, у складі якого в 1993 р. була створена камера по екологічних питаннях; Міжнародний Трибунал з морського права, у складі якого в 2002 р. була створена камера для вирішення екологічних спорів; Постійна палата третейського суду; Орган з вирішення спорів при ВТО; Суд Європейських Співтовариств. У 1994 р. був заснований Міжнародний суд екологічного арбітражу і примирення (міжнародна неурядова організація).

Аналізуючи діяльність Міжнародного Суду ООН після розгляду справ, що стосуються захисту навколишнього середовища, О. М. Солнцев виділяє такі категорії спорів: про трансграничне забруднення територій (справа «Про протоку Корфу» (Велика Британія проти Албанії); справа «Про ядерні випробування» (Нова Зеландія й Австралія проти Франції); справа «Про фосфати Науру» (Науру проти Австралії); справа «Про розпилення токсичних гербіцидів» (Еквадор проти Колумбії); захист живих морських ресурсів (дві справи «Про рибальську юрисдикцію»; справа «Китобійний промисел в Антарктиці» (Австралія проти Японії); спільне використання водотоків (справа «Про гідровузол Габчиково-Надьямарош» (Угорщина проти Словаччини); справа «Про целюлозно-паперові комбінати» (Аргентина проти Уругваю) [45, с. 94]. При розгляді консультативного висновку про законність загрози ядерною зброєю Міжнародний Суд ООН приділив значну увагу питанням охорони навколишнього середовища в період збройних конфліктів.

13. Під впливом екологізації зміни відбуваються не тільки в позитивному міжнародному праві, але й в інституціональному компоненті міжнародно-правової системи. І тут можна виділити декілька пов'язаних між собою тенденцій: по-перше, відбувається адаптація, підстроювання існуючих міжнародних міжурядових організацій, насамперед універсального характеру, під вирішення екологічних проблем, що носять глобальний характер. По-друге, скликаються міжнародні конференції, спеціально присвячені охороні навколишнього середовища: Стокгольмська конференція ООН з проблем навколишнього щодо людини середовища 1972 р., Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку 1992 р., Всесвітня зустріч на вищому рівні із сталого розвитку 2002 р. По-третє, створюються нові міжнародні спеціалізовані організації, прямо пов'язані з міжнародною природоохороною — Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП). По-четверте, у рамках існуючих і створюваних регіональних і субрегіональних організацій питання природоохоронного співробітництва посідають дедалі більш значиме місце (Міжнародна екологічна рада СНД).. По-п'яте, дедалі більший вплив на міжнародну правотворчість і правозастосування справляють природоохоронні неурядові організації (Міжнародний союз охорони природи і природних ресурсів).

Таким чином, можна констатувати, що екологізація міжнародного права носить об'єктивний характер, відображається як у нормативній

системі міжнародного права, так і у всіх інших компонентах міжнародно-правової системи. Екологізація міжнародного права — явище, що відображається не тільки у виникненні спеціалізованих галузей і принципів міжнародного права, це процес еволюції всіх норм, інститутів і галузей міжнародного права під впливом екологічного імператива. Цей імператив відображається в концепції переходу міжнародного права від «права співробітництва» ХХ століття до «права економічного співробітництва і розвитку» ХХІ століття [52, с. 8], де співробітництво і розвиток означають єдність і боротьбу двох фундаментальних основ цивілізації — тенденції до розвитку, зросту, економічного прогресу і необхідність забезпечити фізичне виживання, якість навколишнього середовища, що втілилося в концепції сталого розвитку. Значення міжнародного права полягає саме в тому, щоб забезпечити баланс інтересів між цими цілями.

Примітки

1. Окрема думка віце-президента Міжнародного Суду ООН К. Г. Веерамантрі у справі «Габчиково-Надьямарош» (Угорщина проти Словачії, 1997 р.).
2. У п. 3 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Охорона навколишнього середовища в періоди збройних конфліктів» A/RES/47/37 від 25 листопада 1992 р. підкреслюється, що руйнування навколишнього середовища, не виправдане військовою необхідністю і здійснюване довільно, явно суперечить існуючому міжнародному праву, і міститься заклик ужити заходів з включення положень міжнародного права, застосованих до охорони навколишнього середовища, у військові статuti держав і забезпечити їх ефективне поширення; Резолюцією ГА ООН 56/4 від 1 листопада 2001 р. 6 листопада оголошено Міжнародним днем запобігання експлуатації навколишнього середовища під час війни і збройних конфліктів. Див.: Послання Генерального секретаря ООН з нагоди Міжнародного дня запобігання експлуатації навколишнього середовища під час війни і збройних конфліктів від 6 листопада 2004 р.

Література

1. Венская Конвенция о гражданской ответственности за ядерный ущерб 1963 г. с доп. от 1988 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.bellona.ru/Casfiles/vienna>.
2. Конвенция об ответственности в отношении третьих лиц в области ядерной энергии 1960 г. (с изм., внесенными Дополнительными Протоколами 1964 г., 1982 г. и 2004 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.nea.fr.
3. Конвенция ООН о гражданской ответственности за ущерб, причиненный при перевозке опасных грузов автомобильным, железнодорожным и внутренним водным транспортом 1989 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://jurconsult.net.ua/zakony/zakon_show.php?zakon_id=3954&dbname=laws_uk_1990.
4. Протокол к Базельской конвенции 1989 г. об ответственности и компенсации за ущерб, причиненный трансграничной транспортировкой опасных отходов и их удалением 1999 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://basel.int/text/conv-rev-r.pdf>.

5. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН «Охрана окружающей среды в периоды вооруженных конфликтов» A/RES/47/37 от 25 ноября 1992 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/086/94/IMG/N9308694.pdf?OpenElement>.
6. Доклады Генерального секретаря по пунктам повестки дня 64-й сессии ГА [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.un.org/ru/ga/64/agenda/sgreports.shtml>.
7. Послание Генерального секретаря ООН по случаю Международного дня предотвращения эксплуатации окружающей среды во время войны и вооруженных конфликтов от 6 ноября 2004 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.un.org/russian/basic/sg/messages/2004/environment_war04.htm.
8. Материалы ЮНЕП. Среднесрочный план программы ООН по окружающей среде на период 1990—1995 гг. Подпрограмма 10. Мир, безопасность и окружающая среда. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.unece.org>.
9. Ежегодный доклад директора-исполнителя ЮНЕП. — Найроби, 1987.
10. Руководящие принципы для военных уставов и инструкций об охране окружающей среды в период вооруженных конфликтов // Международный журнал Красного Креста. — 1996. — № 9 (март—апрель). — С. 237—245.
11. Report of the World Commission on Environment and Development A/RES/42/187 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.un.org>.
12. Абашидзе А. Х. Экоцид как международное преступление: проблемы и перспективы / А. Х. Абашидзе, А. М. Солнцев // Международное уголовное правосудие. Современные проблемы / под ред. Г. И. Богуша, Е. Н. Трикоз. — М. : Ин-т права и публ. политики, 2009. — С. 258—272.
13. Абашидзе А. Х. Международное экологическое право: документы и комментарии. Вып. II. Защита окружающей среды во время вооруженных конфликтов / А. Х. Абашидзе, Ю. Г. Васильев, А. М. Солнцев. — М. : РУДН, 2009. — 103 с.
14. Абашидзе А. Х. Международное экологическое право: документы и комментарии. Вып. III. Экологические права человека : учеб. пособие / А. Х. Абашидзе, Ю. Г. Васильев, А. М. Солнцев. — М. : РУДН, 2010. — 218 с.
15. Буткевич В. Г. Поняття, природа та сфера міжнародного права / В. Г. Буткевич // Міжнародне право. Основи теорії : підручник / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній ; ред. В. Г. Буткевич. — К. : Либідь, 2002. — С. 10—49.
16. Валеев Р. М. От глобальной экологической перспективы-2000 до Копенгагенской встречи по климату-2009 [Электронный ресурс] / Р. М. Валеев // Евразийский юридический журнал. — 2010. — № 4. — Режим доступа : http://www.eurasialaw.ru/index.php?option=com_jcontentplus&view=article&id=694:-2000-2009&catid=109:2010-06-17-09-48-32&Itemid=196.
17. Гуцуляк В. Н. Актуальные проблемы современного международного морского права и тенденции его развития / В. Н. Гуцуляк // Государство и право на рубеже веков. Международное право : Всерос. конф. (Москва, 2000) : [материалы]. — М. : ИГП РАН, 2000. — С. 73—78.
18. Защита окружающей среды в международном гуманитарном праве : сб. ст. — М. : МККК, 1995 — 126 с.
19. Кириленко В. П. Принцип экологической безопасности в современном международном праве / В. П. Кириленко // Правоведение. — 1989. — № 3. — С. 49—53.
20. Копылов М. Н. Международное экологическое право / М. Н. Копылов // Международное право : учебник / отв. ред. В. И. Кузнецов, Б. Р. Тузмухамедов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Норма, 2007. — С. 575—603.
21. Короткий Т. Р. Співвідношення понять «правова система» та «система права» щодо міжнародного права / Т. Р. Короткий // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. — О. : Юрид. л-ра, 2007. — Вип. 36. — С. 479—487.
22. Короткий, Т. Р. Гуманизация международного права / Т. Р. Короткий // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. — О. : Юрид. л-ра, 2008. — Т. 7. — С. 170—182.

23. Короткий Т. Р. Принцип панування права серед принципів сучасного міжнародного правопорядку / *Т. Р. Короткий* // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. — О. : Фенікс, 2008. — Вип. 35. — С. 336—345.
24. Короткий Т. Р. Гуманізація міжнародного права: попытка системного аналізу / *Т. Р. Короткий* // Російський ежегодник міжнародного права, 2008. — СПб. : СКФ «Россия-Нева», 2009. — Спец. вып. — С. 111—123.
25. Короткий Т. Р. Господство права як принцип функціонування міжнародної правової системи [Електронний ресурс] / *Т. Р. Короткий* // Бюлетень Владикавказького інституту управління. — 2009. — № 31. — С. 5—19. — Режим доступу : <http://viu-online.ru/rus/science/bulletine/30.html>.
26. Короткий Т. Р. Демократизація міжнародного права / *Т. Р. Короткий* // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». — О. : Юрид. л-ра, 2010. — Т. 9. — С. 347—359.
27. Короткий Т. Р. Поняття і структура міжнародно-правової системи / *Т. Р. Короткий* // Актуальні проблеми сучасного міжнародного права : матеріали ежегод. міжвуз. науч.-практ. конф., Москва, 9—10 апр. 2010 г. / под ред. А. Х. Абашидзе, М. Н. Копылова, Е. В. Киселевой. — М. : РУДН, 2011. — Ч. I. — С. 28—39.
28. Короткий Т. Р. Демократизація міжнародного права: попытка системного аналізу / *Т. Р. Короткий* // Російський ежегодник міжнародного права, 2010. — СПб. : СКФ «Россия-Нева», 2011. — С. 67—88.
29. Кукушкина А. В. Міжнародно-правові аспекти екологічної безпеки / *А. В. Кукушкина* // Московський журнал міжнародного права. — 1993. — № 2. — С. 58—70.
30. Кукушкина А. В. Концепція стійкого розвитку (екологічний, економічний і соціальні аспекти) / *А. В. Кукушкина* // Московський журнал міжнародного права. — 2002. — № 1. — С. 52—60.
31. Кукушкина А. В. Стійке розвиток і актуальні проблеми міжнародного екологічного права / *А. В. Кукушкина* // Євразійське простір: досвід створення екологічного законодавства : міжнарод. науч.-практ. конф. (Іркутск, 2004) : [матеріали]. — Іркутск, 2004. — С. 79—82.
32. Кукушкина А. В. Екологічна безпека, роззброєння і військова діяльність держав: міжнародно-правові аспекти / *А. В. Кукушкина*; предисл. І. Б. Лянґера. — М. : Изд-во ЛКИ, 2008. — 176 с.
33. Ли Сын Мин. Одержавні принципи міжнародного права оточуючої середовища в концепції стійкого розвитку / *Ли Сын Мин* // Московський журнал міжнародного права. — 2003. — № 1. — С. 94—99.
34. Лисицын-Светланов А. Г. Нові виклики, загрози і можливість змін: про ролі держав в прогресивному розвитку міжнародно-правового регулювання при розв'язанні глобальних проблем сучасного світу / *А. Г. Лисицын-Светланов* // Нові виклики і міжнародне право. — М. : Ін-т гос. і права РАН 2010. — С. 9—19.
35. Лукашук І. І. Демократія — принцип міжнародного співтовариства ХХІ століття / *І. І. Лукашук* // Державство і право на рубежі віків. Міжнародне право : Всерос. конф., (Москва, 2000) : [матеріали]. — М. : ІГП РАН, 2000. — С. 3—10.
36. Лукашук І. І. Глобалізація і право / *І. І. Лукашук*. — М., 2000.
37. Лянґер І. Б. Предисловіє / *І. Б. Лянґер* // Екологічна безпека, роззброєння і військова діяльність держав: міжнародно-правові аспекти / *А. В. Кукушкина*. — М. : Изд-во ЛКИ, 2008. — С. 3—5.
38. Міжнародне право : підручник / отв. ред. В. І. Кузнецов, Б. Р. Тузмухамедов. — 2-е изд., перераб. і доп. — М. : Норма, 2007. — 720 с.
39. Міжнародне право = *Völkerrecht* : пер. з нем. Кн. 2 / *Вольфганг Граф Витцтум* [и др.]; пред., сост. В. Бергман ; науч. ред. и сост. указ. Т. Ф. Яковлева. — М. : Инфотропик Медиа, 2011. — 992 с. — (Сер.: Германская юридическая литература: современный подход).

40. Петров В. В. Экологическое право России : учебник / В. В. Петров. — М. : БЕК, 1995. — 557 с.
41. Пушкарева Э. Ф. Международный экологический правопорядок и экологические права человека : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Э. Ф. Пушкарева. — М., 2008. — 57 с.
42. Самсонов А. Л. На пути к ноосфере / А. Л. Самсонов // Вопросы философии. — 2000. — № 7. — С. 53–61.
43. Соколова Н. А. Вопросы охраны окружающей среды в деятельности международных судебных учреждений / Н. А. Соколова // Российский ежегодник международного права, 2003. — СПб., 2003. — С. 99–110.
44. Соколова Н. А. Природная среда как объект защиты международного гуманитарного права / Н. А. Соколова // Международное право — International Law. — 2010. — № 3. — С. 60–67.
45. Солнцев А. М. Экологическое измерение деятельности Постоянной палаты третейского суда (к 100-летию Второй Гаагской конференции мира (15 июня — 18 октября 1907 г.) / А. М. Солнцев // Российский ежегодник международного права, 2007. — СПб., 2008. — С. 87–93.
46. Солнцев А. М. Роль международного суда ООН в разрешении экологических споров (к 65-летию Международного Суда ООН) / А. М. Солнцев // Российский ежегодник международного права, 2010. — СПб. : СКФ «Россия-Нева», 2011. — С. 89–103.
47. Тимошенко А. С. Глобальная экологическая безопасность — международно-правовой аспект / А. С. Тимошенко // Советское государство и право. — 1989. — № 1. — С. 84–92.
48. Трикоз Е. Н. Преступления против мира и безопасности человечества: сравнительный и международно-правовой аспекты / Е. Н. Трикоз. — М. : Юрлитинформ, 2007. — 512 с.
49. Тузмухамедов, Р. А. Гуманизация международного права / Р. А. Тузмухамедов // Советское государство и право. — 1988. — № 11. — С. 114–122.
50. Шакиров А. Д. Становление права устойчивого развития / А. Д. Шакиров // Современные проблемы развития международного и конституционного права : междунар. науч.-практ. конф., посвящ. памяти проф. Д. И. Фельдмана : [материалы] / отв. ред.: Г. И. Кордюков, О. М. Смирнова. — Казань : Центр инновац. технологий, 2008. — С. 343–347.
51. Шишко А. А. Предупреждение трансграничного загрязнения (международно-правовые проблемы) / А. А. Шишко. — К., 1990. — 54 с.
52. Шумилов В. М. Международное право : учебник / В. М. Шумилов. — М. : ТК Велби, 2007. — 488 с.
53. Урсул А. Д. Становление права устойчивого развития [Электронный ресурс] / А. Д. Урсул. — Режим доступа : <http://www.mnr.gov.ru>.
54. Annan K. We the peoples. The role of the UN in the XXIst Century / K. Annan. — UN, 2000. — 346 p.
55. Boardman R. Ecological security, the Oceans and Common Security / R. Boardman // Pacem in Maribus XVII. — Moscow, June 1982.
56. Rischard J. F. High Noon: 20 Global Problems, 20 Years to Solve Them / J. F. Rischard. — N.Y., 2002. — 241 p.
57. Wolf Susan, White Anna, Stanley Neil. Principles of Environmental Law. — Third Edition. — London Sydney, 2002. — 513 p.

А н о т а ц і я

Короткий Т. Р. Екологізація міжнародного права. — Стаття.

Стаття присвячена розгляду процесів екологізації міжнародного права і міжнародно-правовій системі. Досліджуються питання закріплення в міжнародному праві принципів

та норм, які направлені на охорону навколишнього середовища і розвиток міжнародно-правових механізмів, які забезпечують реалізацію цих норм.

Ключові слова: міжнародно-правова система, екологізація, міжнародно-правовою охорона навколишнього середовища; міжнародне право навколишнього середовища.

А н н о т а ц и я

Короткий Т. Р. Экологизация международного права. — Стаття.

В статье рассматриваются процессы экологизации международного права и международно-правовой системы. Исследуются вопросы закрепления в международном праве принципов и норм, направленных на охрану окружающей среды и развитие международно-правовых механизмов, обеспечивающих реализацию этих норм.

Ключевые слова: международно-правовая система, экологизация, международно-правовая охрана окружающей среды; международное право окружающей среды.

S u m m a r y

Korotkyi T. R. Ecologization of international law. — Article.

The article deals with the processes of ecologization of international law and international legal systems. Investigated the issues enshrined in international law principles and norms directed at protecting the environment and the development of international legal mechanisms that implement these standards.

Keywords: international legal system, the ecologization, the international legal protection of the environment, international environmental law.